

Будинок культури – перебудована синагога

Євреї жили у Мельниці-Подільській з кінця 18 ст. У 1840-х роках. у містечку було створено самостійну громаду.

У 1843–83 рр. рабином Мельниці-Подільській був Іхл-Меїр-Міхл Брумер, у 1895–99 рр. – Мішулам Рот, у 1908–12 рр. - Азріель-Меїр Рапопорт.

У 1920 р. у Млинці-Подільській була відкрита школа з викладанням на івриті. У 1929 р. за допомогою Джойнта почав працювати Кредитний банк. У 1920–30-х роках. у містечку діяли відділення різних єврейських партій та організацій.

У липні 1941 р. Мельницю-Подільську зайняли угорські війська. Незабаром до містечка було депортовано кілька сотень євреїв із Закарпатської України.

У серпні 1941 р. у Мельницю увійшли частини вермахту. Було створено юденрат. 25 вересня 1942 р. були зібрані євреї з навколишніх сіл, наступного дня, 26 вересня, відбулася перша «акція», під час якої близько 1 тисячі євреїв було депортовано до табору знищення Белжець, невелика група євреїв убита на місці.

У жовтні 1942 р. євреї, що залишилися, повинні були переселитися в Борщів, де практично всі загинули; тих, хто ховався, розшукували і вбивали на єврейському цвинтарі. У 1942-44 рр. у 7 ямах на цвинтарі було вбито 114 євреїв. Повернувшись після 1945 року, близько 30 євреїв незабаром залишили Мельницю-Подільську, і сьогодні євреї тут не живуть. Збереглися 2 єврейські цвинтарі.

Кіркут у Мельниці-Подільській, фрагмент мацеві. 2016 р.

Микулинці¹²⁶

Микулинці – адміністративний центр микулинецької селищної територіальної громади Тернопільського району. До 1387 р. називалось Микулин. Поблизу Микулинців виявлено археологічні пам'ятки доби мезоліту, західноподільської групи скіфського часу, давньоруської культури (ймовірно, літописного Микулина). Як свідчать історичні документи, Микулин належить до дуже давніх міст Галицької землі. Згадка про це давньоруське поселення є у “Повісті временних літ” – повчанні Володимира Мономаха своїм дітям (1096).

За іншими даними, селище ще давніше. Коли польський князь Болеслав повертав у 1018 р. через Поділля до Польщі вже були позначені на римських картах міста Буськ, Теробовль, Микулин. Одна з таких карт надрукована у польському виданні “Тернопільське воєводство” (1931). Про Микулин є також згадка під 1144 р. у Лаврентіївському літописі – у зв'язку з князівськими міжусобицями. До того часу це вже було укріплене поселення, яке хотіли захопити багато князів (у т. ч. Володимир Мономах).

¹²⁶ Микулинці [Текст] / О. Барська, Г. Івахів, Б. Мельничук // Тернопільщина. Історія міст і сіл : у 3 т. Т. 3. – Тернопіль, 2014. – С. 217-222 : фот.; <http://myshtetl.org/ternoplskaja/mikulincy.html>.

Микулинці

Назва Микулин походить, імовірно, від імені його засновника Микули – воєводи князя Василька Ростиславовича. За переказом, у давнину, коли Серет був великою рікою, де водилося багато риби, околицю Микулинців покривали непрохідні ліси – бори, повні звірів. Сюди прибули ченці-монахи та поселилися біля підніжжя гори замку, званого Острівцем. Тут вони збудували церкву на честь святого Миколая, а місце назвали Микулин.

Уже в другій половині 11 ст. Микулин належав до Тербовельського удільного князівства і служив його міцним північним форпостом. За дерев'яними стінами микулинецької фортеці у випадку ворожої загрози ховалися не тільки міщани, а й селяни, які мешкали у долині Серету.

Як розповідає Іпатіївський літопис, у 1202 р. біля Микулина відбулася велика битва між київським князем Рюриком Ростиславовичем і галицькими та володимирськими боярами. “То встріли його бояри коло Микулина на річці Серет. І билися вони одні з одними весь день через ріку Серет, і много ранені були” ... “і, не видержавши, вернули вони в Галич”. Від 1140-х рр. поселення належить до Галицького, а з 1199 р. – до Галицько-Волинського князівств. На той час Микулин був значним населеним пунктом, через який пролягав торговий шлях із Галича до Перемишля.

Як і більшість міст України, після татаро-монгольської навали 1240 р. містечко занепало. Саме цим можна пояснити відсутність інформації про Микулин у 13–14 ст. Від 1387 р. Микулин разом із Галицькою землею відійшов до Польщі; відтоді назва – Микулинці. Від польського короля Сигізмунда III у 1595 р. Микулинці отримали статус міста й маґдебурзьке право; надано дозвіл на проведення трьох ярмарків щороку і торгів кожного

вівторка. Приїжджим купцям дозволено торгувати без мита. Звільнене від податків на 6 років, містечко почало розвиватись.

Палац графів Ресв¹²⁷

Наприкінці 15–в 1-й половині 16 ст. почалися спустошливі напади татарських орд. Для захисту від ворогів власниця Микулинців Анна Йорданова побудувала мурований замок, від того часу значно зросла кількість населення. Будівлі твердині становили чотирикутник з такої ж форми внутрішнім подвір'ям. На трьох кутах височили 15-метрові круглі вежі з бійницями для гармат. В середині цитаделі, навколо чималого подвір'я, були житлові приміщення, під ними – просторі льохи та підземні ходи. На території замку функціонувала криниця.

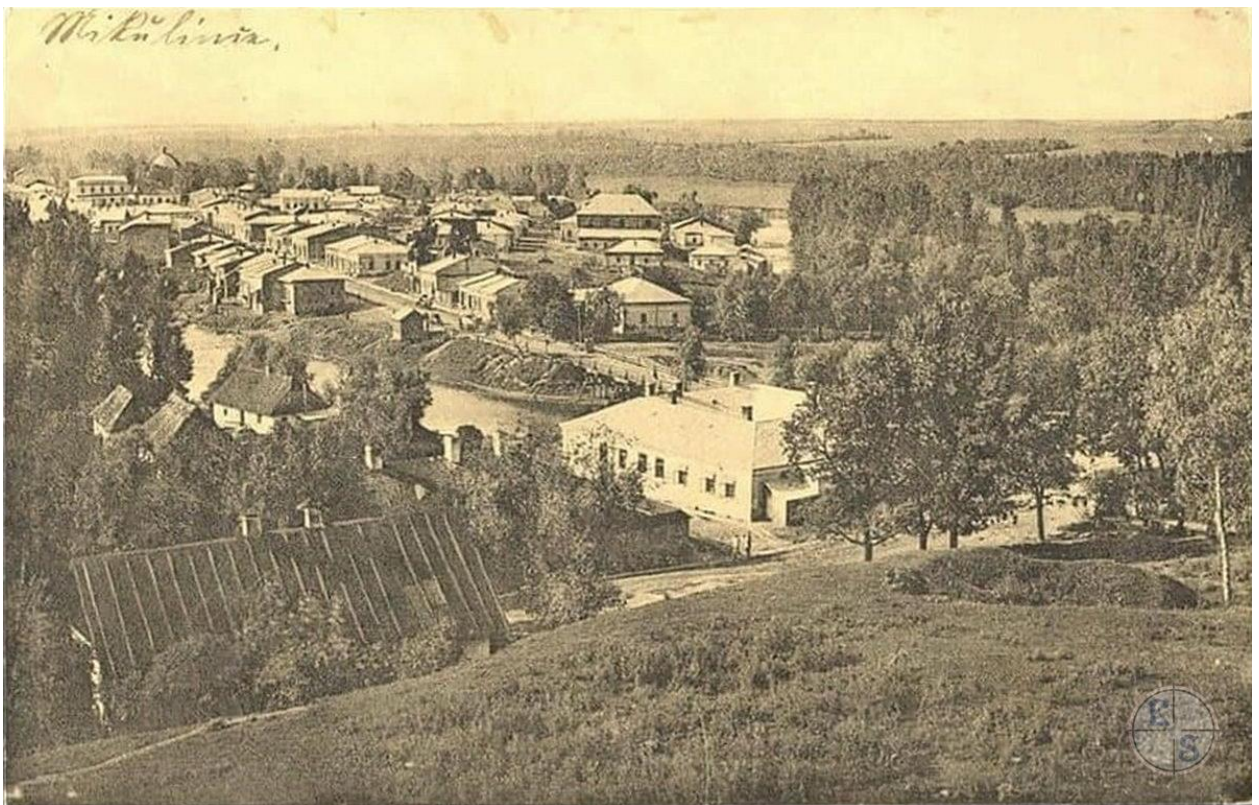
Найстаріше підприємство Микулинців – броварня. З давніх-давен місцеві жителі, які працювали на заводі, казали: “Йдемо на бровар”, тобто на пивоваріння. Звідси і сучасна назва “Бровар”. Точна дата виникнення заводу невідома, але перша згадка про нього була знайдена у Польщі. У 1497 р. польський король Ольбрахт та німець Тієран йшли походом на Молдавське господарство. Король Ольбрахт зупинився в Терєбовлі, а німецький воєвода – в Микулинцях. Тоді Тієран і послав польському королеві микулинецьке пиво.

Хоча Микулинці мали самоврядування, мешканці містечка залишилися залежними від місцевих магнатів Зборовських та

¹²⁷ З радянських часів у палаці знаходиться Микулинецька обласна фізіотерапевтична лікарня.

Конецпольських. Власники на свій розсуд збільшували натуральні та грошові повинності. Панщина в першій чверті 17 ст. досягла 5–6 днів ланового на тиждень від господарства. Дедалі зростала кількість безземельних і малоземельних селянських господарств.

В актах міських протоколів згадані дві греко-католицькі церкви: святого Миколая і Пресвятої Трійці. Коли понад сто років тому Миколаївська церква згоріла, дві парафії об'єдналися в одну. Стару церкву Пресвятої Трійці розібрали і на тому місці у 1882–1889 рр. побудували нову. У 1880 р. до панського фільварку належало 867 моргів орної землі, 175 моргів лук, 65 моргів пасовищ, 588 моргів лісу; на 3642 жителів міста припадало 1288 моргів землі, 233 морги лук, 171 морг пасовищ. Серед жителів було: 946 греко-католиків, 926 римо-католиків, 1770 іудеїв.

Микулинці, 1-а третина XX ст. На задньому плані в центрі видно синагогу.

У 1903 р. Микулин серйозно постраждав від пожежі. Серед іншого згоріла дерев'яна синагога та школа, заснована бароном Гіршем.

У 1910 році за допомогою австрійської влади синагога була відбудована з цегли. Також відновлено вісім молитовних будинків та школу барона Гірша.

Перед першою світовою війною євреї неодноразово обиралися в мери міста (наприклад, мер Курц) та інші важливі посади, такі як суддя (Глік), начальник залізничної станції. Коли почалася війна, багато євреїв бігли до сусідніх сіл та міст. Більшість повернулася до Микулинців, коли вони були

зайняті російськими військами, але деякі мікулінецькі євреї переїхали в інші міста Австрії і залишалися там протягом усієї війни.

Ставлення російської влади до євреїв у місті були прийнятними. Євреї не були репресовані, але були мобілізовані на громадські роботи - будівництво укріплень, прибирання вулиць тощо. Їхнє економічне становище також погіршилося через зміну валюти, експропріацію будинків та майна для використання у військових цілях та інших економічних заходів. Під владою Польщі економічний стан євреїв Микулінець погіршився, багато хто покинув місто. У період між двома світовими війнами серед євреїв були 2 лікарі, 3 юристи, суддя та фармацевт. У Микулінцях існував єврейський банк. У 1929 році було створено фонд для безвідсоткових кредитів.

У культурно-політичній сфері були дуже активні сіоністи. Великий вплив у Микулінцях також мали хасиди, особливо хасиди Ружина, Гусятина та Чорткова. Ружинські хасиди стали базою філії "Агудат Ізраель", закладеної в Микулінцях після Першої світової війни. Між Агудатом Ізраелем і сіоністами завжди йшла запекла боротьба.

У 1927 р. під час виборів до міської ради Микулінець євреї отримали 17 місць (зокрема три - сіоністи) із загальних 48 місць у Раді.

З початком війни у 1939 р. у період радянської влади єврейське населення Микулінець збільшилося через біженців із Західної Польщі та вигнання радянськими органами влади низки євреїв із великих міст.

Німецькі війська зайняли місто 5 липня 1941 р.

Наприкінці 1941 р. євреям було наказано розібрати синагогу, щоб використати каміння для прокладання вулиці. Іноді євреїв убивали через різні "злочини". Так, німці розстріляли євреїв, яких вони впіймали у сусідніх селах, де ті продавали своє майно за їжу. Багато єврейських чоловіків було забрано в трудові табори. Також чоловіки та жінки з Микулінець працювали на фермах у районі. У місті було створено юденрат, який допомагав німцям, надаючи робочу силу та стягуючи штрафи. У Микулінцях не було огороженого гетто, але євреям наказали зосередитися у певній частині міста неподалік берега річки.

28 серпня 1942 р. німці та українські поліцейські прибули з Тернополя, оточили єврейський квартал та завантажили всіх євреїв у вантажівки. Старі та хворі були вбиті на місці. Були також численні жертви серед тих, хто намагався втекти. Більшість із євреїв, що сховалися в сусідньому лісі, були знайдені та вбиті. "Акція" тривала весь день; 1200 євреїв було доставлено на залізничну станцію, а звідти на поїзді до табору смерті Белжець. Від вісімдесяти до ста євреїв було вбито в самих Микулінцях під час "акції". Декільком десяткам євреїв вдалося сховатися і уникнути відправлення в табір смерті. Німці їх не чіпали протягом декількох тижнів і використовували їх для очищення квартир, що звільнилися, і сортування награбованих речей. У жовтні 1942 року євреям, що залишилися, було наказано самостійно вирушати в Тернопільське (за іншою версією, Теребовлянське) гетто.

Монастириська¹²⁸

Перші письмові згадки зустрічаються у документах 1433 та 1437 рр. як власність лицаря Сигізмунда.

У 1454 р. згадується як місто з магдебурзьким правом та замком.

У 1498 році 70 000 молдаван та турків під проводом молдавського господаря Штефана III спустошило околиці Галича, зокрема міста Монастириська та Коропець.

1600 року завершилося будівництво замку. Місто позначено на карті 1613 р. В 1621 Поділлям пройшлися татари, і замок в Монастириську був зруйнований.

З 1630 р. – власність Потоцьких, які перебудували замок під палац.

Після першого поділу Речі Посполитої у 1772 році Монастириськ та навколишні села увійшли до складу Станіславського округу Австрійської імперії.

При власнику міста італійському дворянині Кароле Бако де Гетте побудовано Державну фабрику сигарет і тютюну (1797 р.) та фабрику паперу (1864-1914 рр.).

Тютюнова фабрика

У листопаді 1918 р. у місті мирно встановилася влада ЗУНР.

У липні 1919 р. Монастириськ захопили поляки.

З 1939 р. – у складі УРСР, з січня 1940 р. – районний центр.

Перша згадка про євреїв Монастириська відноситься до 1625 р. У 1667 р. євреї брали участь в обороні Монастириська від російських військ.

¹²⁸Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej: archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Стадницького. Т. 12, [Najdawniejsze zapiski sądów halickich 1435-1475] <https://polona.pl/item/akta-grodzkie-i-ziemskie-z-czasow-rzeczypospolitej-polskiej-z-archiwum-tak-zwanego,NjY1NjA2/23/#info:metadata>; Настасяк І. Організація управління Галичиною і Буковиною у складі Австрії (1772—1848). — К.: Атіка, 2006. — ISBN 966-3261-191-9.; Мельничук Б., Тракало В. Монастириська та околиці у спогадах емігрантів. - Тернопіль: КЖВ «Тернопіль», 1993; <http://myshtetl.org/ternoplskaja/monasteryiska.html>.

Перша синагога була збудована в сірій. 17 ст, в сірій. 18 ст. існував єврейський цвинтар. Рабином Монастириська був Довід-Цві Ойєрбах, який заснував свою хасидську династію, потім династію очолив його син Нахман-Зеев. Більшість євреїв Монастириськи були хасидами.

У 1880 р. у Монастириську проживало 2292 єврея (52,9%), у 1900 – 2463 (53,2%), у 1910 – 2041 (49,4%).

З 1894 діяла сіоністська організація.

Основні заняття євреїв у 19 – поч. 20 ст. – ремесла та торгівля. Наприкінці 19 ст. євреям належали аптека, 10 крамниць, 2 перукарні, взуттєва майстерня та майстерня з пошиття одягу; була організована єврейська каса взаємодопомоги.

У 1910 р. у Монастириську діяли 4 синагоги, училище, засноване 1891 р. коштом барона Гірша, школа мережі «Сафа брура», заснована 1900 р.

Колишня синагога на розі вулиць Франка та Підгородної

У 1919 році у складі I гуцульського куреня II галицької бригади була єврейська чота, сформована з жителів Бучача та Монастириська.

У 1921 році у місті проживало 1168 євреїв (39,3%), у 1931 – 1488 євреїв.

4 липня 1941 р. частини вермахту окупували Монастириськ. В серпні 1941 р. було створено юденрат на чолі з Ш.Шапиро.

10 серпня 1941 р. було вбито 7 євреїв. 24 березня 1942 р. до Монастириська було депортовано євреїв з Коропця, у червні – з навколишніх сіл. 5 жовтня. 1942 р. близько 1 тис. євреїв було відправлено до табору смерті Белжець, кілька десятків вбито на місці. Євреї, що залишилися, наприкінці жовтня 1942 р. були депортовані в Бучач.

Після визволення у 1944 р. до Монастириська повернулося близько 20 євреїв. Після 1945 р. на місці двох єврейських цвинтарів були розбиті сквери, Велика синагога перетворена на склад.

Підгайці¹²⁹

Імовірно, назва цього населеного пункту походить від означення місця знаходження: «місто під гаєм». Первісне поселення існувало на території нинішнього села Старе Місто, яке зараз є передмістям Підгайців. Найдавніша писемна згадка про місто датується 1397 р.; першими відомими власниками Підгайців були магнати Княгницькі, а після них – Бучацькі, які у XV ст. заклали тут замок і першу католицьку парафію. У 1539 р. Підгайці отримали магдебурзьке право. Тоді ж відбудовано Підгаєцький замок. У 1544 р. Підгайці згадуються як «oppidum-castrum» (лат. місто-замок), тут споруджуються церкви, костел і синагогу. Перша згадка про рабина, який очолював єврейську громаду у Підгайцях, сягає 1552 року.

У XVII ст. місто розбудовувалося в напрямку ближнього пагорба, на його вершині виникла нова Ринкова площа, збудовано кам'яниці, у надрах гори прокопано розгалужені підземні ходи. Замок укріпили потужними баштами. Ринкова площа є трикутною в плані, нетиповою для магдебурзьких міст, проте характерною для руських.

Підгайці в період Першої світової війни.

Джерело фото: Австрійська бібліотека.

¹²⁹ <https://shtetlroutes.eu/uk/pgaits-putvnik/>

З 1554 р. відомий перший міський герб. В тих часах повставали ремісничі цехи: перший відомий цех – кушнірський, згаданий ще у XVI столітті. Діяли ковальський, бондарський, стельмаський та інші цехи. У XVII ст. тут був єдиний у Галичині музичний цех. З 1590 р. відомий статут першого цеху кушнірів. Того ж року Підгайці здобули привілей на щотижневі торги по суботах.

У 1641 р. Підгайці стали власністю Потоцьких. Час їхнього панування став часом найбільшого розквіту міста. Було відбудовано замок, збудовано ратушу та інші будинки. Крім костелу й синагоги, на території міста і передмість було 6 (у XVIII ст. – 7) руських церков; у 1664 р. згадується вірменська (вірмено-григоріанська) церква, очевидно, дерев'яна. У 1650–1653 рр. руська громада збудувала кам'яну церкву Успіння Богородиці, яка стоїть дотепер.¹³⁰

На початку XVIII ст. євреї становили більшість мешканців міста. У 1788 р. із 33 кам'яниць на ринку 21 належала їм. Наприкінці XVIII та у XIX ст. Підгайці покинула значна частина єврейського населення, яке переселилося до нових торгових центрів. У 2-й пол. XIX ст. життя міста і єврейської громади почало відновлюватися. Чисельність єврейського населення впродовж XIX ст. збільшилася і в 1910 р. становила близько 6 тис. осіб. У перших виборах до міської ради у 1874 р. єврейські представники отримали 18 мандатів із 30. У 1889 р. заступником бургомистра став Ізидор Лілієнфельд. У 1889 році місто відвідав барон Гірш і подарував 50 тис. франків для бідних міста. У місті виникли новітні заклади – єврейська читальня, школи, дитсадки.

Підгайці 1916 рік¹³¹

¹³⁰ <https://shtetlroutes.eu/uk/pdgaits-putvnik/>

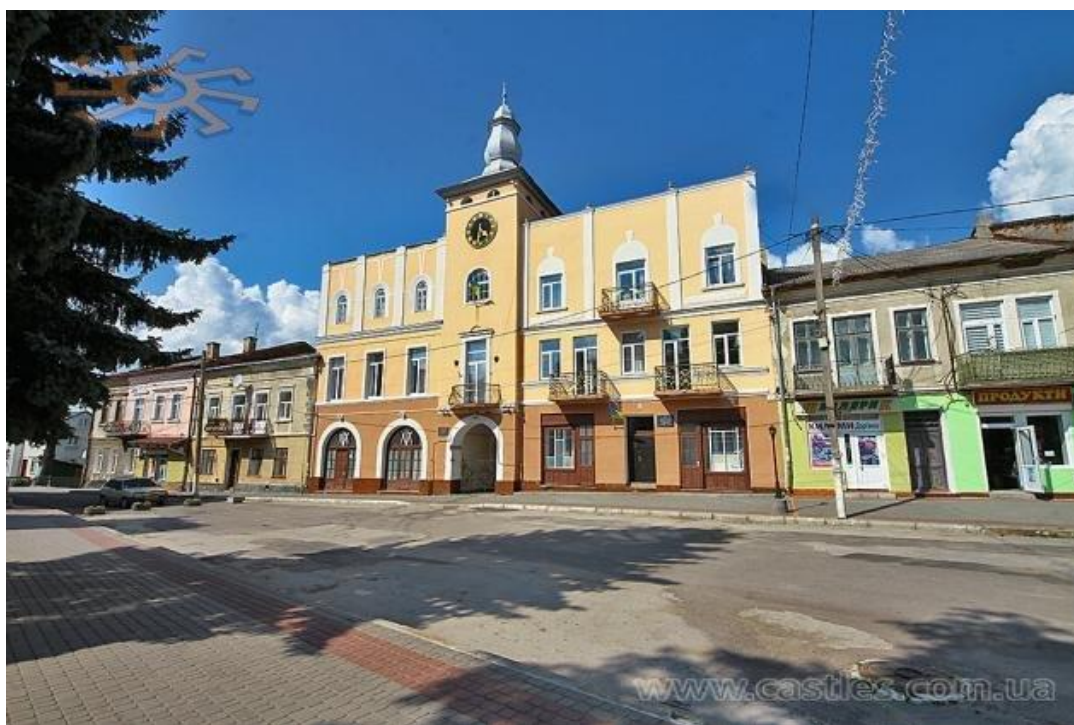
¹³¹ <http://nashipidg.blogspot.com/2015/09/etnichnij-sklad-naselennya-pidgajciv.html>

У 1898 р. з палестинофільського руху у місті організувалася перша сіоністська організація «Ціон», що налічувала бл. 150 членів, а серед її керівників був один із багатіїв міста, голова єврейської громади Біньямін Кутнер. У Підгайцях у 1906 р. було засновано відділення організації «Поалей Ціон», а у 1918 р. – «Га-Шомер га-Цаїр».

У 1905 р. рабин Шалом Лілієнфельд (1857–1909), що займав посаду рабина міста у 1887–1909 рр., відкрив Талмуд-Тору, де викладали всі меламенти міста, а зарплату їм платила рада єврейської громади.

Відомим діячем єврейської культури був уродженець Підгайців Міхаель Вайхерт (1890–1967) – режисер єврейського театру на їдиш, театральний критик та історик театру, засновник однієї з перших єврейських театральних шкіл.

Наприкінці 1920-х рр. організував і очолив у Варшаві модерністську трупку «Юнг-театр», що стала одним з перших досвідів «симультанного» театру (тип декораційного оформлення вистави, при якому на сцені встановлювалися одночасно всі декорації, необхідні в п'єсі). Видавав у Варшаві на їдиш модерний експресіоністський журнал «Рінген», навколо якого згуртувалася однойменна всесвітньовідома літературна єврейська поетична модерністська група, що пізніше взяла назву «Халястра» (1921–1925). До «Халястри» (слово, яке перейшло в їдиш із польського, означає «збіговисько», «банда») належали: поети Урі Цві Грінберг (1896–1981), Перец Маркіш (1895–1952), Мейлех Равіч (1893–1976). До них приєдналися також прозаїк Ізраель Єгошуа Зінгер (1893–1944; старший брат Ісаака Башевіса Зінгера, нобелівського лауреата) і поет.

Центр Підгайців з ратушею. 2018 рік.

Останнім рабином міста був рабин Іцхак Менахем Айхенштейн (1879–1943) із династії жидачівських хасидів, котрий у 1909 р., заснував у Підгайцях хасидський двір. Помер навесні 1943 р. в Підгаєцькому гетто. Перед Другою світовою війною єврейська громада міста складала близько 53% від усього населення.

У Підгайцях народився й проживав Барух Мільх, автор спогадів, написаних у 1943 р. в криївці у галицькому містечку Товсте. У них він описав, зокрема, стосунки, що панували в Підгайцях під радянською окупацією.

Доля майже усієї моєї родини стала критичною – їх декласовано. Їхні магазини зачинено, та попри це з них ще довго стягували податки. Самі ж вони крутилися без діла, марно стараючись знайти якусь працю, із плямою у паспорті в рубриці класового походження – купець.¹³²

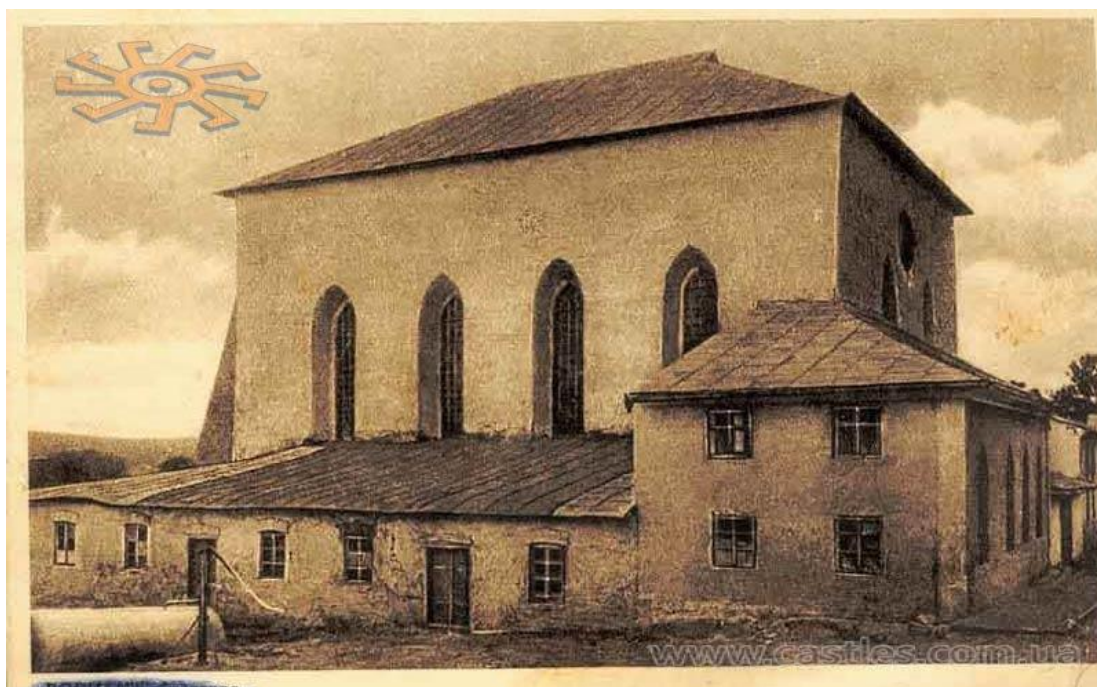
Підгайці, товариство євреїв "Ахва"

Одним із найвідоміших рабинів Підгайців у кін. XVI – поч. XVII ст. був Бен'ямін Аарон Сольнік (1530–1620) – один із найавторитетніших рабинів та творців єврейського права у Речі Посполитій. Його батько, рабі Авраам, був родом із м. Салоніки (звідси і прізвище), нащадок рабі Іцхака Абарбанеля (1437–1508), міністра фінансів іспанського короля Фердинанда, а також єврейського вченого, коментатора Танаха (юдейської Біблії). Бен'ямін Сольнік був учнем Моше Ісерлеса (1520–1572) із Кракова і Соломона Лурії (1510–1573) із Любліна. Короткий час був рабином у Сілезії, потім зайняв

¹³² Мільх Барух. Заповіт // післямова та примітки Анджея Жбіковського. - Варшава, 2001.

пост рабина та голови рабинського суду у Підгайцях. Беньямін Аарон Сольнік був членом, а потім і головою Сейму чотирьох земель (Ваад Арба Арацот). Його син Яков успадкував пост рабина та голови релігійного суду в Підгайцях і також був членом Сейму чотирьох земель. Автор книги «Нахалат Яков» (івр. Спадок Якова). Другий його син, Авраам, був рабином у Тернополі, пізніше став ректором єшиви у Бересті. Зять Сольніка Менахем Ман був рабином і ректором єшиви у Відні.

Беньямін Аарон Сольнік написав багато книг, серед них і мовою їдиш, зокрема «Міцвот нашім» (про заповіді, обов'язкові для жінок), що була дуже популярною в Європі і в 1616 р. була перекладена італійською мовою, а вже в наш час – англійською та івритом. Знаменитість рабі Беньяміну Сольніку принесла книга «Масат Беньямін» (івр. Ноша Беньяміна) – збірник запитань і відповідей з єврейського релігійного закону – Галахи. Вперше надрукована у Кракові у 1633, книга одразу стала популярним джерелом знань для тодішніх євреїв.¹³³

Синагога в Підгайцях, 1930 р.¹³⁴

Кіркут у Підгайцях – один із найдавніших та найкраще збережених на території України. Знаходиться за 200 метрів на захід від синагоги. З північного боку збереглися фрагменти давніх входних воріт.

Найстаріша мацева, збережена на підгаєцькому некрополі, походить із 1599 року. Її знайдено та описано під час дослідницької експедиції під керівництвом професора Єврейського університету в Єрусалимі Бориса Хаймовича. На жаль, більша частина написів на ній не вціліла. Завдяки вирізьбленому на верхній частині мацеви зображенні рук можна лише

¹³³ <https://shtetlroutes.eu/uk/pdgait-putvnik>

¹³⁴ <https://castles.com.ua/pjew.html>

зрозуміти, що під нею похована особа із роду коенів. Що цікаво, ця єдина збережена на цвинтарі мацева з XVI ст. знаходиться у північно-східній, нижній частині некрополя, поміж значно пізніших (XVIII–XIX ст.) надгробків.

Ближче до входу розташована ділянка зі старими мацевами, де є, зокрема, мацева з 1629 р. та понад 50 мацев із 2-ї пол. XVII століття. Більша частина цвинтаря, на якій колись стояли надгробки з XVIII ст., до наших часів не збереглася. Верхня, північно-східна частина кладовища більш нова – там знаходиться близько тисячі мацев із XIX–XX століть. У тій же частині цвинтаря у 1919 р. встановлено обеліск у пам'ять про євреїв – солдатів армії Австро-Угорщини, які загинули під час Першої світової війни. Окрім того, тут знаходяться братські могили, в яких поховано євреїв, розстріляних у цьому місці під час Голокосту. Кладовище має 150 м у довжину і сумарно на ньому можна знайти понад 1350 збережених мацев. Останнє поховання відбулося в 1952 році.

Підгайці. Будинок Ісака й Естери Памеранців, які померли в 30-х роках минулого століття.

Одним із останніх євреїв-мешканців містечка був Моше Хабер (1897–1989), уся родина якого, в тому числі дружина та п'ятеро дітей, загинула під час Голокосту. Завдяки його зусиллям єврейський цвинтар у Підгайцях не було знищено за радянських часів, коли виникали ідеї збудувати на території некрополя універмаг і дитсадок або провести через нього дорогу.

У вересні 1939 р. місто Підгайці опинилося під владою СРСР. 11 травня 1941 р. відбулася т.зв. «Кривава неділя» – органи НКВС вчинили масовий розстріл допризовної молоді.

4 липня 1941 р. Підгайці окупував Вермахт. Німці створили юденрат і влаштували гетто, де було розміщено понад 5 тис. євреїв. Перша акція по знищенню євреїв пройшла 21 вересня 1942 р. у свято Йом-Кіпур. Тоді близько тисячі євреїв було вивезено до табору смерті в Белжеці. Наступна депортація відбулася 31 жовтня 1942 р. – вивезено близько 1,2 тис. осіб. Від грудня 1942 р. у Підгайцях в гетто перебувало близько 2 тис. євреїв. У 1942 р. група зі 100 осіб під

керівництвом Ізраеля Зільбера організувала втечу з гетто.

За час діяльності гетто гестапо, жандармерія та поліція провела три масові розстріли євреїв – влітку 1942 р., 1 жовтня 1942 р. та 6 червня 1943 року. Під час останньої акції німецька окупаційна влада частину в'язнів відправила до Белжеця, іншу частину – до табору примусової праці в Тернополі.

Гетто ліквідовано у червні 1943 року. На єврейському цвинтарі в Підгайцях у 1942–1943 рр. загинуло близько 300 євреїв. Протягом війни близько 70% будівель постраждали від бомбардувань. Після визволення Підгайців у липні 1944 р. до міста повернулося близько 50 євреїв, проте більшість із них згодом виїхала.¹³⁵

¹³⁵ <https://shtetlroutes.eu/uk/pdgaitvnik/>

גדול אבות - אהלי צדיקים
 כראשת דודא ד' ישוראל מארי' גבאי שליט"א

Оалей Цадикім

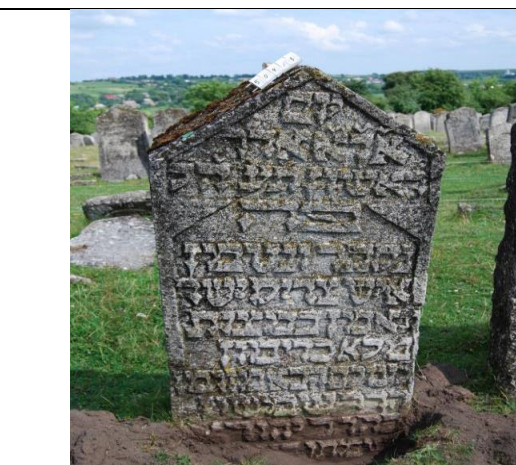
Тут похований
Великий Гаон - Велика Людина
знаменитий вчений і найвидатніший лідер
всього Єврейського світу того часу
головний равин Підгайців (1580-1620)

ААРОН БЕНЬЯМІН СОЛЬНИК
 син Авраама

помер 21.08.1620

Нехай його душа спочиває
 серед благословенних!

Автор знаменитої книги респонсів
"Маса Беньямін" -
"Ноша Веняміна"

Єврейський цвинтар в Підгайцях. Фото автора.

Підволочиськ¹³⁶

Через цю місцевість здавна проходив торговий шлях (згодом — Кучманський шлях), що перетинав р. Збруч; тут на обох берегах виникло два поселення з однаковою назвою — Волочиська (pol. Wołoczyska). Перша писемна згадка про одне з них, розташованого на правому березі річки, — в акті від 9 липня 1463 р. про поділ «Отчини своєї», коли воно перейшло до князя В. Збараського.

Найпоширеніша думка, що назва містечка походить від слова «волочити», через річку Збруч «волочили» (переправляли) вантажі на протилежний берег; інша версія — від слова «волока», що пов'язане з одиницею земельної міри, яка мала 30 моргів (бл. 17 га); також вважають, що давньоукраїнське слово «волочище» означає низинне заболочене місце. Від 2-ї половини XV до кінця XVII ст. містечко зазнало набігів татарських орд.

Від травня 1518 року Підволочиськ належав Костянтину Острозькому, 1583 р. — князеві В. Збараському, 1631 р. — власники — князі Вишневецькі, після 1744 р. — шляхтичі Мошинські. 1667 р. за сепаратним Андрусівським перемир'ям Підволочиськ залишився у Речі Посполитій. З того часу в Підволочиську збільшується кількість єврейського населення. У той час містечко було пунктом для подорожі закордон, наприклад, до США, країн Європи. Багато людей залишилося у Підволочиську на постійне проживання.

У середині 18 ст. поселення на правому березі річки Збруч назвали Підволочиськом, на лівому березі — Волочиськом. У 1772 році внаслідок першого поділу Речі Посполитої Підволочиськ відійшов до монархії Габсбургів. 1775 року Підволочиськ отримав привілей на святку Трійцю влаштовувати ярмарок тривалістю 6 днів. 1786 р. прокладено шосейну дорогу між Тернополем і Підволочиськом.

¹³⁶ Т. С. Водотика, Д. Я. Вортман. Підволочиськ // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К.: Наукова думка, 2011. — Т.8: Па — Прик. — С. 229. — 520 с. : іл. — ISBN 978-966-00-1142-7.; П. Гуцал, Ю. Мокрій, В. Уніят. Підволочиськ // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. — Т. 3 : П — Я. — 708 с. — ISBN 978-966-528-279-2. — С. 72—74.; Paulus Adlesgruber, L. Cohen, B. Kuzmany, *Getrennt und Doch Verbunden: Grenzstädte Zwischen Österreich und Russland 1772—1918*, Böhlau-Verlag, Відень 2011.; Podwołoczyska // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. — Warszawa: Druk «Wieku», 1887. — Т. VIII. — S. 480. (пол.).— S. 480—483. (пол.); <http://pidvolochysk.info/about/history/lyholittja-1939-1956/1941-1944.html>

Наприкінці 18 ст. містечко під назвою Унтерволочиськ австрійська адміністрація записала до Староміщинської волості Тернопільського округу. У 1810 році Підволочиськ захопили російські окупанти, місто – у складі Тернопільського краю. Окупантів вигнали у 1815 році, місто знову – складі Австрійської імперії. У 1857 році йому надали статус містечка у Скалатському повіті.

1869-1881рр. споруджена залізниця Львів-Тернопіль-Підволочиськ. Тоді у містечку працювали 2 фабрики, 2 цегельні, пекарня, відбувалося 2 річних ярмарки.

Єврейська міліція в м. Підволочиську з комендантом міста пор. Ліщинським¹³⁷

Єврейська громада Підволочиська стрімко розвивалася. Бургомістрами в містечку з кінця 50-их років XIX ст. до 1913 року обиралися саме євреї. У 1914 р. збудували та освятили місцеву синагогу (тепер на цьому місці знаходиться консервний завод). Оскільки, містечко було прикордонним, то на залізниці йшла перевалка вантажів з Російської імперії в Європу. Різниця в цінах приносила шалені прибутки гуртовим перекупникам. Одним із найбагатших був Ердгейм, засновник торгової компанії "Апутіка Варехоусес" та "Апутіка Банк". Ердгейм спонсорнув будівництво найбільшої синагоги у містечку.

Від серпня 1914 р. до лютого 1918 р. Підволочиськ окупувала російська армія, від листопада 1918 р. до липня 1919 р. належало до ЗУНР. 20-21 листопада 1920 р. у Підволочиськ перейшла з Великої України більша частина Армії УНР, яку інтернували поляки.

¹³⁷ Журнал "Літопис Червоної Калини" Ч. 10 від жовтня 1937 року.

Будівля колишньої синагоги

Протягом 1920—1939 рр. містечко належало до Польщі. Діяли «Просвіта», «Сокіл», «Луг», «Сільський господар», «Союз українок», «Рідна школа» та інші товариства, кооперативи. Євреї мали дві футбольні команди – «Маккабі I» та «Маккабі II».

17 вересня 1939 року територію зайняла Червона армія.

Від 5 липня 1941 р. до 21 березня 1944 р. Підволочиськ — під німецькою окупацією.

Німці увійшли до Підволочиська вранці 5 липня 1941 року. Спочатку тут діяла воєнна адміністрація. Але вже у вересні ситуація змінилася. Підволочиськ відійшов до генерал – губернаторства (district Galicien). Бургомістром було обрано Андрія Жуковського, знаного адвоката, громадського та політичного діяча, згодом він вів справи УДК В. Кубійовича у Тернополі. Його місце з 1943 року зайняв Ярослав Грегоращук, його юдеї трактують толерентним.

Жуковський назначив голову юденрату, адвоката Шулера, якого добре знав ще з старих часів, а секретарем, також адвоката Флешнера. При юденраті було створено єврейську поліцію „ Ogdenuugs - Dinst". Керував нею єврей Брунштайн. Юденрат та поліція мали координувати свої дії з німецькими властями - особливо капітанами Кісселем та Міллером з військової команди, також з Хула, Руском, Ландом, Ландбергом, Геллером з військової поліції, гешабтфюрером Стенбергом, медиком Бруком, шуцполіцаєм Вагнером, та головою Тернопільського гестапо штурмбанфюрером Германом Міллером. Ці люди символізували весь жах терору для місцевих євреїв. Юденрат мав підібрати людей для ремонту мосту через Збруч, так, як німці хотіли якнайшвидше відновити залізничне сполучення на схід.

Бургомістр Підволочиська Я. Грегоращук
(перший ліворуч, світлина 70 – х років)

Стосовно євреїв, то на початку не всі були переміщені до гетто. Дехто продовжував мешкати по своїх домівках, дехто переховувався. Гетто було частиною табору „Kamenki abcd”, і мало індекс D. Тут розмістили тих, хто по різних причинах не надавався до важкої фізичної праці, але міг використовуватися для пошиття та ремонту одягу і взуття. Серед цих людей лише невелика частка була з Підволочиськ, інші прибули зі Скалата, Збаража, Підгайців та інших міст і сіл. Всього нараховувалося поза 1 тис чоловік, але склад постійно мінявся, одні вмирали, інших розстрілювали, декого переводили у інші місця, а на їх місце прибували інші.

Стосовно євреїв, то на початку не всі були переміщені до гетто. Дехто продовжував мешкати по своїх домівках, дехто переховувався. Гетто було частиною табору „Kamenki abcd”, і мало індекс D. Тут розмістили тих, хто по різних причинах не надавався до важкої фізичної праці, але міг використовуватися для пошиття та ремонту одягу і взуття. Серед цих людей лише невелика частка була з Підволочиськ, інші прибули зі Скалата, Збаража, Підгайців та інших міст і сіл. Всього нараховувалося поза 1 тис чоловік, але склад постійно мінявся, одні вмирали, інших розстрілювали, декого переводили у інші місця, а на їх місце прибували інші.

Сам табір був за 500 м від села Кам’янки. Там були зведені бараки і євреї були розподілені до трьох табірних загонів, відповідно ABC, котрі мали спеціалізацію – спочатку перешити колію на Тернопіль, відтак її постійно вдосконалювати та ремонтувати. Інші працювали у кар’єрі – добували та дробили камінь, третій загін використовувався на ремонті автодороги.

До зовнішньої охорони залучали і українських поліцаїв, котрими керував Король, кажуть походив з Чорткова. Внутрішня охорона була з